

JANUBIY TURKISTON YOZMA ADABIYOTIDA ALISHER NAVOIY AN'ANALARINING DAVOMIYLIGI VA MILLIY TIL ONGI SHAKLLANISHI

Azizullah Aral

Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati instituti, Tillar va ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası dotsenti, folologiya fanlari buyicha falsafa doktori (PhD),
Afg'oniston Fanlar Akademiyasi va O'zbekiston Yozuvchilar Uyushmasi a'zosi.

Annotatsiya: Janubiy Turkiston (bugungi Afg'onistonning shimoliy va shimol-sharqiy viloyatlari) Markaziy va Janubiy Osiyo sivilizatsiyalari tutashgan hudud sifatida tarixan ko'p qatlamli madaniy muhitga ega bo'lgan jug'rofiy hudud. Ushbu qadimgi makon temuriylar davridan boshlab turkiy yozma adabiyot taraqqiyotining muhim markazlaridan biriga aylangan. Ayniqsa, Hirot shahri XV asrda yuksak ilmiy-adabiy muhit shakllangan markaz sifatida butun turkiy dunyo madaniy hayotiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Bu davrda chig'atoy (eski o'zbek) adabiy tili yuksak badiiy mezonlarga ega bo'lgan. Navoiy ijodi bu tilni saroy va ziyolilar muhitidagina emas, balki keng ijtimoiy qatlamlar orasida ham nufuzli adabiy vositaga aylantirdi.

Ushbu maqolada Janubiy Turkistonda yozma adabiyot shakllanishi va rivojlanishida Alisher Navoiy merosining o'рни hamda uning til ongi shakllanishidagi ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Maqola tarixiy-qiyosiy, matnshunoslik yondashuvlari asosida yozilgan. Asosiy e'tibor Navoiy asarlarining Janubiy Turkiston o'zbeklari orasidagi davomiy ta'siriga qaratildi. Janubiy Turkistonda yozma adabiyot nafaqat estetik hodisa, balki identitetni mustahkamlovchi omil sifatida ham ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Janubiy Turkiston, temuriylar davri, Alisher Navoiy merosi, chig'atoy tili, o'zbek tuili, Hirot adabiy muhiti, turkiy yozma adabiyot, til ongi, milliy identitet.

Abstract: Southern Turkestan (the northern and northeastern provinces of present-day Afghanistan) has historically been a geographically significant region characterized by a multilayered cultural environment at the intersection of Central and South Asian civilizations. Since the Timurid period, this ancient land has become one of the important centers of the development of Turkic written literature. In particular, the city of Herat emerged in the 15th century as a major hub of advanced scholarly and literary life, exerting a profound influence on the cultural landscape of the Turkic world. During this period, the Chagatai (Old Uzbek) literary language attained a high level of artistic refinement. The works of Alisher Navoiy elevated this language from a medium confined to courtly and intellectual circles to a prestigious literary vehicle widely used among broader social strata.

This article provides a scholarly analysis of the role of Alisher Navoiy's legacy in the formation and development of written literature in Southern Turkestan, as well as its significance in shaping linguistic consciousness. The study is based on historical-comparative and textual analytical approaches. Particular attention is given to the enduring influence of Navoiy's works among Uzbeks of Southern Turkestan. In this region, written literature functions not only as an aesthetic phenomenon but also as a key factor in strengthening cultural and national identity.

Keywords: Southern Turkestan, Timurid period, Alisher Navoiy's legacy, Chagatai language, O'zbek language, Herat literary environment, Turkic written literature, linguistic consciousness, national identity.

Temuriylar davri va adabiy muhit:

XV asrda Hirot temuriylar saltanatining siyosiy va madaniy markaziga aylandi. Bu yerda shakllangan adabiy muhit turkiy va forsiy tillarning o'zaro ta'siri asosida rivojlandi. Alisher Navoiy nafaqat shoir va mutafakkir, balki davlat arbobi sifatida ham ilm-fan va adabiyot taraqqiyotiga homiylik qildi. Uning tashabbusi bilan madrasalar, kutubxonalar va ilmiy majlislar faoliyati kengaydi. Navoiy yashagan davrda forsiy tili ilm-fan va adabiyot tili sifatida ustun edi. Ko'plab ijodkorlar turkiy tilni badiiy asarlar yozishga yaramaydi deb hisoblagan. Ana shunday sharoitda Navoiy o'z asarlari bilan turkiy tilning boy, go'zal va chuqur fikr ifodalashga qodir ekanini amalda isbotladi va uni nazariy jihatdan ham asoslab berdi. Uning "Muhokamat ul-lug'atayn" asarida turkiy tilning boyligi, ifoda qudrati va estetik salohiyati ilmiy dalillar bilan ko'rsatib berilgan. Bu asar nafaqat lingvistik risola, balki tilni milliy qadriyat sifatida anglash konsepsiyasining dastlabki namunasidir. "Xamsa" va "Xazoyin ul-maoniy" kabi asarlar esa turkiy tilning epik va lirik janrlardagi mukammal ifoda imkoniyatlarini namoyish etdi. Natijada turkiy til adabiy til sifatida mustahkam mavqega ega bo'ldi.

Janubiy Turkistonda Navoiy an'anasining davomiyligi:

Janubiy Turkistonda o'zbek adabiyoti tarixi deyarli o'rganilgan emas. Alisher Navoiy hayoti va ijodi bilan bog'liq ilk tadqiqotlar mamlakat matbuotida ilk bor 1950-yillardan boshlab tilga olinib boshladi⁹.

1960-yillardan boshlab bugungi kunga qadar Janubiy Turkistondagi navoiyshunoslikka mamlakat olimlari o'ziga xos hissa qo'shib kelmoqdalar. Bular qatorida Muhammad Ya'qub Vohidiy Juzjoni, Abdulhakim Shar'iy Juzjoni, Abdulloh Korgar, Abdulloh Ruin, Said Muhammad Olim Labib, Said Tojuddin Toshqin Baho, Zikrullah Ishonch kabilarning nomini qayd etish va mazkur ro'yxatni davom ettirish mumkin. Ammo ular yo'l-yo'lakay, shoir tug'ilgan kun munosabati bilan o'tkazilgan konferensiyalardagi ma'ruzalardan iborat bo'lib, Janubiy Turkistondagi o'zbek adabiyoti haqida yaxlit tasavvur bermaydi.

Janubiy Turkiston tarixida o'zbek tilida chop etilgan birinchi asar Sulton Husayn Boyqaroning she'riy devoni bo'lib, kitob 1963-yili Kobulda nashr etilgan¹⁰. Janubiy Turkistondagi o'zbek adabiyoti bo'yicha O'zbekiston va Turkiyalik adabiyotshunoslardan Abdurahim Mannonov¹¹, Abdurasul Abdullayev¹², Redvan. O'zturk¹³ kabi olimlarning nashrlari ham mavjud.

Alisher Navoiy asarlarining Janubiy Turkiston o'zbeklari uchun arab alifbosida nashr etilishida o'zbek ziyolilari, navoiyshunos olimlar yetakchilik qildilar. Xususan, Janubiy Turkistonlik Abdulla Ruiyn 2008–2017-yillar oralig'ida Navoiy asarlarini ko'p martalab chop ettirdi. Mazkur ko'p sonli nashrlar eski o'zbek yozuvida Janubiy Turkistonlik o'zbek xalqiga Navoiy ijodi bilan kengroq tanishish imkonini berdi.

⁹1952-yili Alisher Navoiyning quyidagi bayt bilan boshlanuvchi g'azali Nazihiy Jiva tashabbusi bilan chop etildi:

Ko'kragimdir subhning perohanidin chokroq,

Kiprigim shabnam to'kilgan sabzadin namnokroq ("Vatan" gazetasi. 1952-yil).

¹⁰ "Devoni ash'ore Sulton Husayn Boyqaro". Nashr qiluvchi: Muhammad Yoqub Vohidiy Juzjoni. Kobul: Davlat nashriyoti, 1967.

¹¹ Mannonov A. Afg'onistonda navoiyshunoslik // Alisher Navoiy dunyo sharqshunoslari nigozida mavzuidagi xalqaro konferensiya to'plami (Toshkent, 2021 yil, 5–6 fevral).

¹² Abdullayev A. XX asr Afg'oniston o'zbek adabiyoti (o'quv qo'llanma). – Toshkent, 2003.

¹³ Öztürk R. Günümüz Afganistanlı özbek şairleri. – Konya, 2014.

Janubiy Turkistonda o'zbek adabiyotining shakllanishi va taraqqiyot bosqichlari, xususan, navoiyshunoslikning rivoji, navoiyshunoslik uchun ahamiyatli bo'lgan yangi manbalarni ilmiy iste'molga kiritishdan iborat.

Alisher Navoiy xalq og'zaki ijodida:

Ma'lumki, har qanday xalqqa tegishli bo'lgan adabiyot zaminida xalq og'zaki ijodi yotadi. Ayni masalani Janubiy Turkistondagi o'zbek folklori va mumtoz adabiyot yo'nalishida o'rganish dolzarb masalalardandir. Shu bois, birinchi navbatda Janubiy Turkistondagi xalq og'zaki ijodi namunalariga murojaat qilamiz. Janubiy Turkistondagi ayrim o'zbek folklori namunalari Alisher Navoiy shaxsiyati va adabiy merosi bilan bog'lanib keladi. Hozirga qadar Janubiy Turkiston xalqlari folklori va mumtoz adabiyoti bir qancha tadqiqotchilar tomonidan muayyan darajada o'rganilgan¹⁴.

Turkiyalik tadqiqotchi Rizvan Ozturk Janubiy Turkistondagi o'zbek tilida ijod qiluvchi 128 ta shoir haqida ma'lumot keltirgan¹⁵. Bizning fikrimizcha, bu mamlakatdagi o'zbek shoirlari soni 250 dan oshadi. Janubiy Turkistonda she'r yozish an'anasi ancha kuchli bo'lib, o'zbek mumtoz adabiyotining lirik janrlarida she'r yozish keng tarqalgan¹⁶. Mazkur an'ananing mavjud bo'lishi ham Janubiy Turkiston navoiyshunosligi vujudga kelgan madaniy va adabiy muhit ildizlari qadimga borib taqaladi.

O'zining juda boy, serqirra va rang-barangligi bilan, Janubiy Turkiston o'zbeklari og'zaki ijodi mahalliy hamda xalqaro olimlar diqqat-e'tiborini bu xalqning tarixini, adabiyoti, madaniyati, ijtimoiy ahvoli va folklorini chuqur o'rganishga jalb etib kelmoqda. Germaniyalik olima professor Ingeborg Baldauf "Afg'oniston shimolidagi o'zbeklarning folklor qo'shiqlari" mavzusida doktorlik dissertatsiyasini yoqladi¹⁷. Amerikalik olima, professor Ilza Sirtautas (1927–2019) Janubiy Turkiston o'zbeklari folkloriga oid "O'zbeklar orasida islomdan oldingi davrda tarqalgan urf-odatlar" sarlavhali maqolasida keng to'xtalib o'tadi. Shvetsiyalik olim Gunnar Yarring (1907–2002) Janubiy Turkiston o'zbeklarning yashash tarzi, madaniyati, tili, urf-odatlari, folkloriga oid ma'lumotlarni qamrab olgan yirik tadqiqot nashr etdi¹⁸. O'zbekistonlik bir qator olimlar: Anvar Ismoilov, Fattoh Abdullayev, Shah Mansurov, Orif Usmonov, Muhammadali Qo'shmoqov, To'ra Mirzayev, Shomirza Turdimovlar Janubiy Turkiston o'zbeklari tili, adabiyoti, an'analari, folklori xususida tahliliy ma'lumotlar berishgan. Shunga qaramay, Janubiy Turkiston o'zbeklari xalq og'zaki ijodi ochilmagan qo'riq bo'lib kelmoqda.

Janubiy Turkistonlik ziyolilardan ilk marotaba Dr. Fayzulloh Aymoq¹⁹ o'zining "Xalq durdonalari" nomli kitobida Janubiy Turkiston o'zbeklari xalq qo'shiqlari, (jumladan, mavsum-marosim qo'shiqlari, mehnat qo'shiqlari, bolalar qo'shiqlari, sevgi-muhabbat qo'shiqlari)ning badiiy xususiyatlarini atroflicha yoritdi.

Alisher Navoiy hayotlik davridan boshlab xalq orasida Navoiy bilan bog'liq turli rivoyat va afsonalar paydo bo'la boshlagan. O'z zamonasida Navoiy xalq orasida katta hurmat qozongan. Navoiyning obro'si shu qadar yuqori ediki, hunarmandlar o'z mahsulotlarining bozorgir bo'lishi uchun Navoiyning nomi bilan atashgan. Rivoyatlarga ko'ra, Navoiyning qulog'i og'rib qolganida

¹⁴ Маннонов А. Афғонистон халқлари фольклори ва мумтоз адабиёти. – Тошкент, 2001. Хайитов Ш.А., Саидов И.М. Хориждаги ўзбеклар тарихи ва этнографияси. – Самарқанд, 2015.

¹⁵ Öztürk R. Günümüz Afganistanlı Özbek Şairleri. – Konya: Palet yayınları, 2014.

¹⁶ Абдуллаев А. XX аср Афғонистон ўзбек адабиёти (ўқув қўлланма). – Тошкент, 2003.

¹⁷ Baldauf I. Materialien zum Volkslied der Özbeken Afghanistans. Reihe Islam & Ethnologie. Band 3. Zweiter Teilband. Verlag Andreas Gehling. Printed in Germany. 1989.

¹⁸ Jarring G. Uzbek Text from Afghan Turkestan with Glossary. – Lund, 1938.

¹⁹ Файзулла Аймоқ. Народные песни узбеков Афганистана: Дис. ... канд. филолог. наук. – Ташкент, 1987.

ro‘mol bog‘lab yuradi. Buni ko‘rgan Hirot ayollari ro‘mollarini qiyshaytirib bog‘lab, bunday usuldagi bog‘lashni “Nozi Alisheriy”, deb atagan ekanlar. Ro‘molni bunday o‘rash haqidagi gap Navoiy davri Hirot muhitida vujudga kelgan bo‘lishi mumkin²⁰.

Alisher Navoiy “Mezon ul-avzon” asarida turkiy xalq og‘zaki ijodiga mansub poetik shakllarni tilga oladi. Bularga tuyuq, qo‘shiq, chinga, muhabbatnoma, turkiy kabilar kiradi²¹. Xulosa qilib aytganda, Janubiy Turkiston o‘zbeklarining o‘ziga xos xalq og‘zaki ijodi va uning Alisher Navoiy bilan bog‘liq jihatlari ham mavjud.

O‘zbek tilidagi adabiyot manbalari:

Janubiy Turkiston viloyatlarida mahalliy o‘zbeklar qadimdan yashab kelganlar²². Ularning tarixi va madaniyati o‘ziga xos ahamiyatga ega²³. Bugun Afg‘oniston deb ataladigan Janubiy Turkiston o‘lkasida o‘zbek mumtoz adabiyotining eng muhim namoyandalari yashab, asarlar yaratganlar. Turkiy hamda forsiy tildagi adabiy manbalar haqida olimlar V.V.Bartold²⁴, Y.E.Bertels²⁵larning tadqiqotlari fanda yaxshi ma‘lum. XV-XVI asr o‘rtalarida bu yerda turkiy til, adabiyot va madaniyatiga xizmat qilgan ko‘plab shoirlar yetishib chiqqan. Mavlono Lutfiy, Sulton Husayn Boyqaro, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabilarni tilga olish yetarli. Alisher Navoiy va Sulton Husayn Boyqaro Hirotida tug‘ilganlar va shu yerda ulg‘ayib, ijod qilganlar. Alisher Navoiy ijodi orqali o‘zbek mumtoz adabiyotining ta’siri Turkiston, Eron va Usmonli yerlariga tarqalib, Bobur orqali Hindistonning ichki hududlarigacha yetib borgan.

XVIII–XX asrda Janubiy Turkistonda asrlar oralig‘ida turkiy til va adabiyotning o‘rni muayyan darajada saqlanib qoldi. Ammo 1747-yili, Afg‘oniston tashkil topgandan keyin turkiylar hokimiyatni qo‘ldan boy berdilar. Tazyiqlar kuchayishiga qaramay, XVIII asr oxirigacha mahalliy xonlik sifatida turkiylar siyosiy hayotlarini davom ettirdilar. O‘zbek xonlari saroylarida o‘zbek shoir hamda yozuvchilarini uchratish mumkin. Janubiy Turkiston va Hindistonda bitilgan tazkiralarda bu shoirlar haqida qisqacha ma‘lumotlar bor²⁶.

XX asrgacha yashab o‘tgan turkiy shoirlar keyingi davrlarda chop etilgan asarlarda o‘rni bilan ko‘rinadilar. “Xo‘ja Nazar Huvaydo devoni” (2005 y.), “Devon-i Huvaydo” (2006 y.), “So‘fi Allohoyor” (2004 y.), “Nodira va she‘rhoyi u” (1989 y.), “Mashrab Namangoniy, kulliyoti” va boshqalar.

Janubiy Turkistonda turkiy tillarning jamiyatdagi o‘rni masalasida muammolar mavjud bo‘lgan²⁷.

XX asrda Janubiy Turkistonda yashab ijod qilgan o‘zbek shoirlari ko‘proq fors tilida she‘rlar yozganlar va ularning o‘zbek tilidagi she‘rlari kam bo‘lgan yoki umuman o‘zbek tilida she‘r yozmaganlari ham bor.

Hozirgi paytda Janubiy Turkistonda bir necha asrlar davomida doimiy yashayotgan o‘zbeklar ko‘pchilikni tashkil etadi. Ular O‘zbekistondagi o‘zbeklar singari o‘zlariga xos shevada gaplashadilar.

²⁰ El desa Navoiy (hazrat Mir Alisher Navoiy haqida rivoyatlar). Xalq rivoyatlari. Nashrga tayyorlovchi M. Jo‘rayev. Toshkent: Cho‘lpon, 1991.

²¹ Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami, 20 jildlik. Mezon ul-avzon. 16-tom. Toshkent: Fan, 2000. B. 91–93.

²² Hayitov Sh. *O‘zbek muhojirligi tarixi (1917–1991-yillar)*. – Toshkent, 2008. – B. 38.

²³ Nazarov N. Afg‘oniston o‘zbeklari. Toshkent, 2011.

²⁴ V.V. Bartold. Sochineniya. Tom II, qism 2. – Moskva: Nauka, 1964. – 660 b.

²⁵ E.E. Betes. Izbrannye trudy. Sufizm va sufiy adabiyoti. – Moskva: Nauka, 1965. – 528 b.

²⁶ Barlas K. Afganistan Türkleri Edebiyatı // Türk Dünyası El Kitabı, c. 3, 2.bs. – Ankara, 1992. – S. 746-747.

²⁷ Ismoilov A., Toshqin A. Afg‘onistondagi turkiy tillar vaziyatiga doir // Sharq mash‘ali. 2005, №1. B. 1-12.

Ma'lumki, Alisher Navoiy hozirgi Janubiy Turkiston hududida joylashgan qadimgi Hirot shahrida dunyoga keldi, shu yerda voyaga yetdi, ijod etdi. Dunyodan ko'z yumganidan so'ng shu yerga dafn etildi. Tili va o'zi o'zbekniki, tafakkuri olamniki bo'lgan Hirot uyg'onish davrining eng taniqli vakillaridan biri bo'lgan Navoiy Janubiy Turkistonda muayyan darajada o'rganib kelinadi. Gap shundaki, Navoiy Hirotlik bo'lishiga qaramay, aksariyat navoiyshunoslar O'zbekistonlikdir. E'tirof etish kerakki, O'zbekiston Navoiyga shunchalik e'tibor bermaganida unga boshqalar ega chiqib, balki "Navoiyni forsiyzabon ijodkor, u o'zbek tilida ham ijod etgan", deb yurgan bo'lishardi.

O'zbek tilidagi "Yulduz" gazetasi:

1978-yilning bahor faslida (27 aprel) Afg'onistonda sodir etilgan siyosiy to'ntarish oqibatida Xalq Demokratik partiyasi siyosiy hokimiyat tepasiga keldi. Oldinlari o'z markaziy nashri "Xalq" jaridasi sahifalarida o'zbekcha va turkmancha she'rlar chop etib kelgan partiyaning siyosiy qudratni egallashi mamlakat turklari - o'zbek va turkmanlari siyosiy va madaniy hayotida muhim tarixiy hodisa, chuqur burilish nuqtasi hisoblanadi. Bu siyosiy o'zgarishdan keyin ayrim o'zbek va turkman ziyolilariga davlat idoralaridan mas'uliyatli vazifalar berila boshlandi. Kamida 250 yil matbuotdan cheklantirilgan o'zbeklar o'z ona tillarida o'qish, yozish va gapirish, ijod etish, kitob, gazeta va jurnallar chop etish, radio nashr etish huquqiga ega bo'lishdi. Janubiy Turkiston matbuot osmonida birinchi bor ko'z ochgan "Yulduz" (1978) o'zbek va turkman tillarida nashr etila boshlandi.

"Yulduz" gazetasining birinchi soni 7300 nusxada chop etilib, uning sahifalarida Navoiy, Bobur, Mashrab, Nodira, singari o'zbek klassik adabiyoti namoyandalarining asarlari bilan birga Janubiy Turkistonlik o'zbek shoirlardan Ashraf A'zamiy, Muhammad Amin Matin, Is'hoq Sino va boshqalarning asarlari nashr etila boshlandi. Oradan ko'p o'tma Yulduz gazetasi soni o'n ming nusxagacha ko'tarildi. 1980-yillarda "Yulduz" gazetasida Alisher Navoiyga bag'ishlangan bir qator maqolalar chop etilgan. Bu yerda "Yulduz" gazeta "Alisher Navoiy" nomidagi o'zining katta kutubxonaga ham ega bo'ldi.

O'zbek tilidagi boshqa nashrlar:

Janubiy Turkiston o'zbek yozuvchi va shoirlarining adabiy, badiiy, tadqiqiy, hajviy, folklor asarlari nafaqat "Yulduz" gazetasi, balki poytaxt va viloyatlarda tashkil etilgan rasmiy va xususiy gazeta va jurnallar sahifalarida ham nashr etila boshlandi. Ayniqsa, so'nggi 30 yil davomida (1990-2020) bunday nashrlar soni katta tezlikda oshib bordi. Shu o'rinda ulardan ba'zilarining nomini keltirib o'tamiz:

Foryob viloyati markazi Maymana shahrida 1992-yilda tashkil etilgan "Quyosh" faslnomasi. Amir Alisher Navoiy madaniy anjumani tomonidan nashr etilgan. 1992-yilda Mozori Sharifda tashkil etilgan "To'g'ri yo'l" jurnali; "Yog'du" jurnali 2002-yilda tashkil etilgan "Ulus" gazetasi "Mirzo Ulug'bek madaniy anjumani" nashri sifatida ish olib borgan; 2005-yilda Kobilda tashkil etilgan "Belgi" gazetasi; 2007-yil Kobulda tashkil etilgan "Taxxoriston ko'zgusi" shular jumlasidandir. Shuningdek, Kobulda "Oydin", "Oq yo'l", "Ulus", Balxda "Buloq", Maymanada "Foryob", Shibrig'onda "Juzjon" nomli gazetalar o'tgan yillar mobaynida o'zbek tili va adabiyoti uchun diqqatga sazovor ishlarni amalga oshirdi, o'z sahifalaridan Alisher Navoiy hayoti va ijodiyotiga alohida o'rin berib kelishdi.

O'zbek tili Janubiy Turkistonda 1978-yilga qadar matbuot tili darajasida emas edi. Hatto 1960-yillargacha bu tilda hech qanday yozuv nashr etilmagan. Ilk bor 1965-yili xalq demokratik partiyasining nashri "Xalq" gazetasida o'zbekcha ikki she'r chop etilgan.

Navoiy ijodiga badiiy munosabat:

Janubiy Turkiston mahalliy o'zbeklari qadimdan o'zbek mumtoz adabiyoti an'alarini bugunga qadar davom ettiryaptilar.²⁸ Temuriylar davrida o'zbek mumtoz adabiyoti Alisher Navoiy ijodi misolida o'zining cho'qqisiga ko'tarilgan edi²⁹.

Bu o'lkaning bir xususiyati bor. Janubiy Turkistonda Navoiy davri an'analari hozirga qadar davom etadi. Yoshu qari hamma she'r yozadi yoki yoddan ko'p she'r biladi. O'z nutqini she'r bilan bezaydi, fikrini Sharq mumtoz adabiyoti vakili qarashlari, she'rlaridan parcha keltirish bilan asoslashga o'rgangan. Chunki Janubiy Turkiston maktablaridagi ta'lim sistemasida, o'rta asr musulmon sharqida bo'lganidek, she'rning o'rni katta. Shu bois bu yurt shoirlari she'r yozadi, she'r yozar ekan, Alisher Navoiyga o'xshashga intiladi. Navoiy she'rlariga nazira bog'laydi, ergashadi. Buning natijasi o'laroq, Janubiy Turkistondagi o'zbek ziyolilari Navoiyni ko'p va xo'b yodlaydi. Mana shunday Navoiy yo'lidani ketgan shoirlar qatorida Domla Bedil, Muhammad Olim Labib, Mir Muhammad Amin Qurbat, Muhammad Amin Matin Andxo'yi, Muhammad Yahyo Hafiziy Juzjoniy, Zikrilla Ishonch, G'ulomsahiy Vakilzoda kabilarni eslash mumkin. Janubiy Turkistonlik o'zbek shoirlarining Alisher Navoiy she'rlariga muxammaslari, muvashshahlari va ergashib yozilgan she'rlarining o'zigina to'plansa, bitta katta kitob bo'la oladi.

Shunisi e'tiborga sazovorki, aynan Janubiy Turkiston zaminida bugungi kunda ham Navoiy "Xamsa"siga ergashish, undan ilhomlanish mavjud bo'lib kelmoqda. Navoiy "Xamsa"siga Xamsa nazira yozgan navoiyshunos va bedilshunos shoir va olim Lutfulloh o'g'li Safirulloh Lutfiy Navoiy izidan borib, ayni vazn va qofiyalarda o'z qo'li bilan xattotlik qilgan "Xamsa"ni xuddiy Navoiy kabi hamd-sanolar bilan boshlaydi:

Alisher Navoiy "Xamsa"sining boshlanishi	Safirulloh Lutfiy "Xamsa"sining boshlanishi
Bismillohir-Rahmonir Rahim, Rishtag'a chekti necha durri yatim. Har dur anga juhuri jondin fuzun, Qiymat aro ikki jahondin fuzun.	Bismillohir-Rahmonir Rahim, Chekdi qalam lavh uzra nomi karim. Qildi mug'anniy kabi sha'nida soz, Zamzamasi ichra bo'lib kashfi roz.

1982-yili Afg'onistonning Kobul shahrida Janubiy Turkistonlik shoirlar tomonidan navoiyxonlik - Navoiy she'rlarini o'qish va ularga ergashish yig'ini bo'lib o'tadi³⁰. Prof. Abduzohur Abduazizov ma'lumotiga ko'ra, Alisher Navoiyning ijodi o'zbek shoirlari uchun she'riyat sirlarini o'rganish maktabiga aylangan. Janubiy Turkistonda ijod qilayotgan o'zbek shoirlari klassik an'anaga ko'ra ko'proq aruz vaznida she'r yozadilar va Navoiyga ergashib, uning asarlariga muxammaslar bog'laydilar. Temuriylar davridagi, Alisher Navoiy she'riyatidagi aruz vaznidagi she'riyat an'alarini bugungi kunda ham davom ettirib kelmoqdalar³¹. Ular orasida Qori Sharafuddin tomonidan Navoiyning "Tuz" radifli g'azaliga, Muhammad Amin Uchqun tomonidan "Hargiz" radifli g'azaliga bog'langan muxammaslarini ko'rsatish mumkin.

Xulosa:

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Alisher Navoiy Janubiy Turkistonda yozma adabiyotning shakllanishi va rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatgan tarixiy shaxsdir. Uning lingvistik va badiiy merosi

²⁸ Hashimbekov X. Shimoliy Afg'oniston o'zbeklari. Moskva: Rossiya Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti, 1994; Hayitov Sh. O'zbek muhojirligi tarixi (1917–1991-yillar). Toshkent, 2008. B. 38.

²⁹ Erkinov A. Alisher Navoiy "Xamsa"si talqin manbalari (XV–XX asr boshi). Toshkent: "Tamaddun", 2018;

³⁰ Abduazizov A. Afg'onistonda navoiyxonlik // O'zbekiston adabiyoti va san'ati. 1982 yil, 12 fevral.

³¹ Yusupova D. Temuriylar davridagi aruzga doir risolalarning qiyosiy tahlili. Toshkent, 2019.

turkiy tilni adabiy til maqomiga ko'tardi hamda tilni milliy ong belgisi sifatida mustahkamladi. Janubiy Turkiston o'zbeklari orasida yozma adabiyotning davomiyligi va tilga nisbatan hurmatning saqlanib qolishi Navoiy an'anasining barqarorligini tasdiqlaydi.

Adabiyotlar:

1. Abdullayev A. XX asr Afg'oniston o'zbek adabiyoti (o'quv qo'llanma). – Toshkent, 2003.
2. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. 20 tomlik. 14-tom. – Toshkent: Fan, 1998.
3. Juzjoni A.Sh. Afg'onistonda navoiyshunoslik / *Navoiyga armug'on* (Oltinchi kitob). Toshkent, 2010.
4. Nazarov N. Afg'oniston o'zbeklari. – Toshkent, 2011.
5. Erkinov A. Alisher Navoiy "Xamsa"si talqini manbalari (XV–XX asr boshi). – Toshkent: Tamaddun, 2018.
6. Hayitov Sh.A., Saidov I.M. Xorijdagi o'zbeklar tarixi va etnografiyasi. – Samarqand, 2015.
7. Azizullah Aral. Afghanistonda navoiyshunoslik. Toshkent, 2025
8. Azizullah aral. Navoiy bitiklari izidan. Kobul, 2024
9. Öztürk R. Günümüz Afganistanli özbek şairleri. – Konya: Palet yayinlari, 2014.
10. Amir Alisher Navoiy – Foni. Mushtamil bar sharhi zindagiy, osori umroniy, malfuzot va namunai nazmu nasri u. Ba ko'shishi Muhammad Ya'qub Vohidiy Juzjoni. – Kobul, 1346/1967 (dariy tilidagi kitob).
11. Devoni ash'ore Sulton Husayn Boyqaro. Noshir: Muhammad Yoqub Vohidiy Juzjoni. – Kobul: Davlat nashriyoti, 1346/1967.
12. Fayzulla Aymoq. Xalq durdonalari. – Shibirg'on: Juzjon nashriyoti, 2008.